

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.23>

НАЦІОНАЛЬНО-КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Давидюк В.,
*аспірант кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
e-mail: valentyin.v.davydiuk@lpnu.ua*

Давидюк В. Національно-конституційна модель ідентичності як запорука консолідації українського суспільства.

У статті досліджено взаємозв'язок між конституційною та національною ідентичністю та на цій основі сформовано національно конституційну модель ідентичності, окреслено її особливості з урахуванням можливостей консолідувати українське суспільство. Акцентовано на тому, що лише гармонійне поєднання «духу народу» та універсальних цінностей конституціоналізму є гарантією розвитку сучасної національної конституційної держави. Конституційні принципи можуть оптимально реалізуватися у соціальній практиці лише у контексті історії нації, у тісному зв'язку із національно-ментальними установками її представників, а відтак становлення громадянського суспільства – спільноти вільних і рівноправних осіб.

Доведено, що Конституція України є результатом генезису основних конституційних принципів в національному контексті, який надав їй особливого забарвлення. Це дозволило задовольнити потреби нації відповідно до її національної ідентичності, а також відповідно до напрямку такої еволюції, її динаміки, продиктованих історією держави. Отже, конституційна ідентичність є особливою колективною ідентичністю нації, що визначена чи сформована Конституцією.

Висновується, що національна конституційна ідентичність – це комплекс національних правових цінностей та особливостей конституційного ладу, які водночас консолідують громадян в одну націю та відрізняють державу від інших держав, міжнародних і регіональних інституцій чи народів світу. У розвитку національної конституційної ідентичності значну роль відіграють: національний аспект, доктрина конституційного патріотизму, основоположні конституційні цінності, та Конституція України як вище джерело ідентичності.

Ключові слова: ідентичність; конституційна ідентичність; національна ідентичність; держава; національна ідея; політична нація; конституція; конституційний патріотизм; конституційний лад.

Davydiuk V. The national constitutional model of identity as a key to the consolidation of Ukrainian society.

The article examines the relationship between constitutional and national identity, and on this basis, a national constitutional model of identity is formed, its features are outlined, taking into account the possibilities of consolidating Ukrainian society. It is emphasized that only a harmonious combination of the “spirit of the people” and the universal values of constitutionalism is a guarantee of the development of a modern national constitutional state. Constitutional principles can be optimally realized in social practice only in the context of the nation’s history, in close connection with the national-mental attitudes of its representatives, and hence the formation of civil society - a community of free and equal persons.

It is proved that the Constitution of Ukraine is the result of the genesis of the main constitutional principles in the national context, which gave it a special color. This made it possible to meet the needs of the nation in accordance with its national identity, as well as in accordance with the direction of such evolution, its dynamics, dictated by the history of the state. Therefore, the constitutional identity is a special collective identity of the nation, which is defined or formed by the Constitution.

It is concluded that the national constitutional identity is a complex of national legal values and features of the constitutional system, which at the same time consolidate citizens into one nation and distinguish the state from other states, international and regional institutions or peoples of the world. In the development of national constitutional identity, the national aspect, the doctrine of constitutional patriotism, fundamental constitutional values, and the Constitution of Ukraine as the highest source of identity play a significant role.

Key words: identity; constitutional identity; national identity; state; national idea; political nation; constitution; constitutional patriotism; constitutional order.

Постановка проблеми. Національно-конституційна ідентичність – це цивілізаційний бренд, правова й соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави. Змістом національної конституційної ідентичності є самоототожнення особи з нацією, державою, її конституційними цінностями, історією, культурою, державними та правовими інституціями, що є визначальним чинником реалізації та захисту прав та інтересів особистості. Визначальною метою формування національної конституційної ідентичності є досягнення усвідомлення нею спільності долі всіх членів нації, формування почуття відповідальності індивідів за існування та розвиток держави, готовності захищати її свободу та незалежність. Тому, в умовах повномасштабної війни та тимчасової окупації українських територій та російської федерації проти України, дослідження ідентифікаційних процесів та національної конституційної ідентичності зокрема, має вкрай особливу актуальність.

В Україні розробка доктрини національної конституційної ідентичності обумовлена вже наявними посиланнями на неї як науковців у своїх доктринальних дослідженнях, так і Конституційного суду України у його рішеннях. Тому твердження, що Україна має свою власну національну конституційну ідентичність означає визнання її конституційною державою зі своєю конституційною традицією, про що немає жодних сумнівів.

Аналіз дослідження проблеми. Питання цивілізаційної, національно-культурної та правової (громадянської) ідентичностей є предметом низки наукових розвідок сучасних закордонних та вітчизняних вчених. Особливою науковою цінністю щодо розуміння феномену ідентичності вирізняються праці: А. Аарніо, І. Барціца, Ю. Габермаса, О. Грищук, Н. Ісаєвої, В. Ковальчука, І. Колісника, О. Никорак, І. Панчук, О. Парути, Є. Резнікова, Б. Стецюка, М. Савчина, М. Цимбалюка, А. Шайо. Класичними працями визначення природи національної ідентичності є наукові доробки М. Вебера, Е. Гелнера, М. Гроха, Р. Дарендорфа, Б. Кістяківського, В. Старосольського, Д. Міллера, П. Манчіні, Е. Сміта, С. Хантінгтона, К. Хюбнера, Ф. Фукуями, Р. Шпорлюка та інших. Проблема національної конституційної ідентичності вкрай актуалізувалася в умовах повномасштабної війни, тому це дослідження є критично необхідним.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок між конституційною та національною ідентичністю та на цій основі сформулювати національну конституційну модель ідентичності, окреслити її особливості з урахуванням можливостей консолідувати українське суспільство.

Виклад основного матеріалу. Змістовно конституційну ідентичність як комплексну дефініцію наповнює саме національний аспект, вважаємо, що він є її базисом і відіграє фундаментальну роль. Польський вчений-конституціоналіст стверджує, що конституційна ідентичність розкривається шляхом реконструкції історичних фактів буття певної нації та держави [1]. В основу національної конституційної ідентичності закладено ідею політичної нації як єдності громадян певної держави. Конституційна ідентичність прямо корелюється з національною конституційною традицією [2, с. 36]. Тому, у європейській конституційній теорії та практиці привичним є взаємозамінне використання дефініцій «національна ідентичність» і «конституційна ідентичність».

Аналізована доктрина безумовно зумовлена та нерозривно взаємопов'язана з особливостями конституційного ладу певної держави, який визначається її народом. Згідно позиції польської дослідниці Е. Кшиштофік, національна ідентичність є ширшим поняттям за конституційну ідентичність, позаяк стосується цінностей, які культивуються нацією, що надає її самобутності, виділяє серед інших націй. Натомість, конституційна ідентичність концентрується на конституційних цінностях, вираженні правової культури й політичної ідеї нації, які історично нею формувалися [3, р. 159]. Звідси, національна ідентичність виступає базисом формування й подальшого розвитку конституційної ідентичності, і не є її абсолютним еквівалентом.

Національну компоненту концепції конституційної ідентичності значно доповнює доктрина конституційного патріотизму незважаючи на те, що за своєю суттю має наднаціональний харак-

тер. Ця доктрина сформувалася внаслідок зростання ролі глобальних і наднаціональних суб'єктів у порівнянні з національними державами, а її пріоритетом є універсальні правові цінності та за-сади ліберальної демократичної конституції. Доктрина конституційного патріотизму акцентує на конституційній ідентичності як модусі запобігання появи авторитарних і популістських тенденцій в державі. Зауважимо, що концепція конституційної ідентичності іноді використовується популістами, однак вкрай в її спрощеному та примітивному варіанті. Конституційна ідентичність, яка ґрунтується на національному конституційному патріотизмі, є найбільш дієвим запобіжником концентрації державної влади в межах однієї популістської партії [4, с. 70-71].

Конституційний патріотизм можна розглядати у двох аспектах: як відношення – прихильність, відданість певній конституційній системі, і як ідентифікацію – причетність до загальних принципів функціонування держави, визначених у Конституції, а також до норм, які є похідними з таких принципів.

У конституційному патріотизмі можна виокремити крайній (сильний) та помірний (слабкий) рівні. У поняття «нація – держава» як у глобальну проформу сучасного політичного співтовариства вмонтований патріотичний зв'язок між державними інститутами та особами, які перебувають у межах конституційності цієї держави. Це прояв сильного конституційного патріотизму, який стверджує, що загальнолюдські цінності є національним надбанням. На противагу цьому слабкий конституційний патріотизм пропонує додаткове пояснення почуття власності на такі цінності, як: свобода, справедливість і рівність, захищені в більшості ліберальних конституціях. Відмінність у позиціях прибічників сильного та слабого конституційного патріотизму – це суперечність між загальнолюдськими цінностями та національними пріоритетами [5, с. 16].

Цілком погоджуємося з В. Ковальчуком, що сьогодні слід вести мову не просто про конституційний патріотизм та конституційну ідентичність, а власне про національний конституційний патріотизм та національну конституційну ідентичність. Політична нація не може формуватися виключно на універсальній ідеї конституціоналізму та громадянських прав. В її основі повинні лежати культура та традиції народу, які творять його ментальність і зберігають історичну пам'ять, мова та історія, які незамінні в період її формування. Лише гармонійне поєднання «духу народу» та універсальних цінностей конституціоналізму є гарантією розвитку сучасної національної конституційної держави. Універсальні принципи конституціоналізму потребують утвердження в політичній культурі певної держави. Конституційні принципи можуть оптимально реалізуватися у соціальній практиці лише у контексті історії нації, у тісному зв'язку із національно-ментальними установками її представників, а відтак становлення громадянського суспільства – спільноти вільних і рівноправних осіб [4, с. 72].

Формування конституційного патріотизму без національного складової втрачає свою сутність. Принцип національного патріотизму проявляється через любов до своєї держави та готовність захистити її у разі небезпеки, а відтак формує конституційну ідентичність, правову свідомість та громадянську стійкість. Дихотомічний розвиток доктрин конституційної ідентичності та конституційного патріотизму сприяє зміцненню стабільності інститутів правової й демократичної держави, а також запобігання правовому нігілізму та громадянській індиферентності як проявам популізму.

Гарантом збереження національної конституційної ідентичності є саме конституція, яка має відповідати запиту національного суспільства, що закріплює за ним відчуття власної причетності до державних процесів. М. Савчин слушно зауважує, що «конституційне право тлумачиться в контексті поліваріативності правових культур» [6, с. 44]. Звідси можна говорити й про те, що власне Конституція має сприйматися крізь призму культури – як правової, так і національної. У науковому дискурсі така позиція сформувалася в абстрактну доктрину, яка акцентує на тісному взаємозв'язку між національною традицією та Конституцією. Відповідно до неї, конституційна ідентичність осмислюється як особлива колективна ідентичність народу чи нації, що виражена, визначена або сформована Конституцією.

Вважаємо, що Конституція України є результатом генезису основних конституційних принципів в національному контексті, який надав їй особливого забарвлення. Це дозволило задовольнити потреби нації відповідно до її національної ідентичності, а також відповідно до напрямку такої еволюції, її динаміки, продиктованих історією держави. Отже, конституційна ідентичність є особливою колективною ідентичністю нації, що визначена чи сформована Конституцією.

Концепція конституційної ідентичності відображає найбільш значущі, «захищені» положення Основного Закону, які виражають так званий «дух» Конституції. Слушною у цьому контексті є теорія М. Розенфельда відповідно до якої, конституційна ідентичність визначає радше ознаки Кон-

ституції, а не суб'єкта влади. Відповідно, конституційна ідентичність пов'язана не так з наявністю Конституції для певної спільноти, яка її об'єднує, як з її змістом, контекстом. Звідси, конституційну ідентичність формує текст писаної Конституції, офіційне конституційне тлумачення та суспільна культура загалом [2, с. 356]. Разом з тим, слід зауважити, що для формування конституційної ідентичності не існує обов'язкової регули щодо наявності зведеного, єдиного кодифікованого акта у вигляді Основного Закону, підтвердженням цього є такі країни як Швеція, Канада, Ізраїль.

Безумовно, національні конституції повинні окликатися з універсальними міжнародно-правовими стандартами, зокрема у сфері захисту прав й свобод людини і громадянина. Захист конституційної ідентичності органічно пов'язаний зі забезпеченням фундаментальних конституційних цінностей, які її власне і формують. До таких цінностей традиційно відносять права і основоположні свободи людини та громадянина, свободу, рівність, людську гідність, справедливість тощо. Зв'язок із цінностями та його захист забезпечується через співвідношення суверенітету парламенту та судового конституційного контролю (перегляду). На думку науковців, саме противенство чи змагальність між ними і є визначальною проблемою у правовому захисті Конституції [7].

Розглядаючи національні конституційні цінності, як основоположну складову конституційної ідентичності, та їх взаємодію із міжнародним публічним правом неодмінно постає питання: чи можуть ці цінності усунувати ймовірні порушення норм міжнародного права. В цьому аспекті конституційна ідентичність розуміється як вказівка на ступінь, до якого міжнародні інституції, зокрема міжнародні суди, мають враховувати важливі національні конституційні цінності чи норми, тобто як складова теорії судового самообмеження [8, с. 135]. Отже, саме національні конституційні цінності формують вектор розвитку конституційної ідентичності як на ідеологічному рівні, так і на рівні практики правозастосування.

Тлумачення конституційної ідентичності як тотожності національній конституції самій собі є суто нормативною концепцією. Ця концепція набула особливого поширення в Німеччині та отримала значний імпульс у судовій практиці після Лісабонського рішення, що визначило конституційну ідентичність як юридичну концепцію, що характеризує основу німецької конституції як незмінну [8, с. 135].

Існують й інші альтернативні підходи до розуміння конституційної ідентичності. Так, Г. Джейкобсон стверджує, що вона є знаряддям аналізу та опису конституційного розвитку. Звідси, конституційна ідентичність не обмежується Конституцією і доктриною, а передбачає й політичні рішення [9]. Згідно позиції А. ван Богданді, конституційна ідентичність – це сукупність особливостей, що на юридично-політичному рівні характеризують визначальні рішення нації, держави порівняно з іншими державами, міжнародними чи наднаціональними інституціями [9]. Така дефініція значною мірою скеровує акцент на зовнішній вимір ідентичності, натомість внутрішній її вимір – самоідентифікацію нації з певним конституційним ладом опущено.

Заслуговує уваги міркування А. Манасян, яка тлумачить конституційну ідентичність не як особливість, яка початково належить певній соціальній системі, а як специфіку, що формується та трансформується внаслідок соціальних взаємодій. Водночас, усі новосформовані особливості, а також й запозичені з інших систем, стають ознаками, що визначають оригінальність та індивідуальність певної системи. Науковиця висновує, що конституційна ідентичність характеризує оригінальність та індивідуальність конкретного конституційного ладу [10].

Підтримуємо позицію української дослідниці О. Никорак, що конституційна ідентичність нерозривно пов'язана із суб'єктом – народом, який пов'язаний з Конституцією у два способи: як її творець та як той, хто зобов'язаний її дотримуватись. Така конституційна ідентичність також формується і на основі спільних цінностей, які єднають народ в єдину націю, який через Конституцію творить державу [8, с. 137].

Адекватне розуміння сутності конституційної ідентичності в Україні потребує ретельного розгляду значного проміжку часу до проголошення незалежності держави. Позаяк складний історичний розвиток України визначив її як суверенну державу та сформував національні цінності, що стали основою українського конституційного ладу, зокрема прагнення до власної державності, самостійності, обмеження влади та її поділ, верховенство права. Після проголошення незалежності конституційна ідентичність в Україні формувалась здебільшого довкола обмеження впливу радянської спадщини. Натомість, після революційних подій 2013–2014 рр. та початку вторгнення росії пріоритетом став розвиток власної моделі національної конституційної ідентичності, в якій не малу роль відіграє ідея європейської інтеграції [11].

Погоджуємося з позицією Ю. Барабаша, що значне місце у формуванні національної конституційної ідентичності повинні займати юридичні позиції, які містяться у висновках Конституційного Суду України. Так приміром, дефініція «конституційна ідентичність» знайшла своє застосування у рішенні Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-р/2021 щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Суд зазначив, що «юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності» [12].

Вважаємо, що практичне формування національної конституційної ідентичності має значні перспективи саме у конституційному судочинстві. Тому, акти Конституційного Суду України повинні стати джерелом національної конституційної ідентичності нарівні з Конституцією, національним, історичним та політичним базисом. З огляду на це, ґрунтовна розробка доктрини національної конституційної ідентичності в перспективі матиме вплив на межі попереднього й наступного конституційного контролю та зможе ефективно їх відкоригувати. У такому випадку, під час розгляду того чи іншого проекту змін до Конституції враховуватиметься як національна конституційна ідентичність, так і те, наскільки певний законопроект слугуватиме цілям, що випливають із неї.

Висновки. Таким чином, національна конституційна ідентичність здійснює істотний вплив на формування політичної та правової системи держави, позаяк містить в собі визначальні національні закономірності та особливості, набуті державою в процесі власного історичного розвитку. Попри різні підходи, дискурси та функції конституційної ідентичності, найбільш вдалою видається така дефініція: національна конституційна ідентичність – це комплекс національних правових цінностей та особливостей конституційного ладу, які водночас консолідують громадян в одну націю та відрізняють державу від інших держав, міжнародних і регіональних інституцій чи народів світу. У розвитку національної конституційної ідентичності значну роль відіграють: національний аспект, доктрина конституційного патріотизму, основоположні конституційні цінності, та Конституція України як вище джерело ідентичності.

Отже, аналізована нами проблематика має вдало поєднувати в собі як елементи статички, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя конкретної держави, так і характеризуватися динамізмом задля визначення подальшого курсу розвитку країни відповідно до вимог часу.

Список використаних джерел:

1. Гранат М. (2021) Конституційна ідентичність та її значення. *Український часопис конституційного права*. № 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/> (дата звернення: 13.05.2023 р.)
2. Савчин М.В. (2020) Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. 462 с.
3. Krzysztofik E. (2018) The principle of respect for the member states' national identity with regard to the rights and obligations of migrant citizens of the European Union. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*. No 57(79). P. 157–170.
4. Ковальчук В. (2021) Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. *Український часопис конституційного права*. № 4. С. 65–76.
5. Широков С. (2019) Сучасні концепти патріотизму в зарубіжних наукових дослідженнях. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. № 4. С. 14–18.
6. Савчин М. (2016) Конституційні інновації та вірність конституції. *Віче*. № 7-8. С. 44–47.
7. Rosenfeld M. (2010). *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community (discourses of Law)*. London: Routledge. 344 p.
8. Никорак О.Ю. (2018) Доктринальні підходи до визначення поняття конституційної ідентичності. *Український часопис конституційного права*. № 4. С. 132–139.
9. Jacobsohn G. (2010) *Constitutional Identity*. Harvard University Press. 388 p.
10. Manasyan A. (2018) The Idea of Constitutional Identity in the modern Constitutional Thought. *Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*. № 3. P. 96-97.
11. Никорак О.Ю. Конституційна ідентичність: підходи, значення, проблеми. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Dopovid-_Nykorak.pdf (дата звернення: 13.05.2023).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 р. № 1-п/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> (дата звернення: 13.05.2023).